

ռաջին դերը անցաւ Մամիկոնեանց, որոնց սիրելագոյն ներկայացուցիչը վարդապետական վարդապետ անունը կը կրէ (որ մեր մէջ երկու ձեւի ճիշդագործութեամբ վարդապետ և վարդապետ, որ ազգակից են իւրարու այնչափ, որչափ Մամիկոնեանց՝ և իւրապէս տոհմը)։ Ս. Սահակայ մայրուհին, կամ աւելի ճիշդ, Արտաշէս Զ. ի գահընկէցութենէն վերջ՝ Մամիկոնեանց յայտնապէս սկսան արշակունի ճանչցուիլ, և անշուշտ մէկ խնամութիւնը չէր միայն ատոր պատճառ։

Եթէ մեր նկատած հաւանականութիւնը չեն պատրիկը գտնել, Հայ աւանդութեան մէջ սքողուած է ամենէն վեհ ողորդութեան թիւններէն մին։

Այլ եւս բաղդախնդիր մը չէ որ աշխարհներ կը կտրէ Հայոց թագաւոր մը սպաննելու համար։ Այլ Ասիոյ վրայ միահեծան իշխող թագաւորներու եղբայրներ, որդիքներ որոնք ապաստան կը գտնեն իրենց կրտսերագոյն եղբոր մօտ։ Տանջանք մ'է իրենց համար իրենց հպատակ իշխանին տակ ապրիլ։ Եւ ինչպէս մ'է միանգամայն՝ իրենց բարեբաւին և հիւրընկալին դէմ դաւաճանելու մտածութիւնը։ Գոռու թիւնը կը յաղթէ երախտագիտութեան։ Հայոց թագաւորը կը սպաննեն։ Վայրկեան մը գահու վրայ կը բարձրանան Պարսիկ կուսակցութեան շնորհիւ, կը յաղթահարուին Հռոմէական բանակին մերձեանքով ժամանակ։ Քրիստոնէութիւնը յարաբերութիւններ կը փոխէ։ արշակունեաց առաջին և երկրորդ ճիւղերը կը հաշտուին։ Թագաւորութիւնը կը մնայ հայ արշակունեաց, եկեղեցին և բանակը պարթեւ արշակունեաց։ Նախկին ատելութիւնը և աւանդական մրցութիւնները կը վերսկսին, երբ քրիստոնէական նախկին ոգեւորութիւնը կը շիջանի։ Պարթեւ Արշակունեաց երկու ճիւղաւորութիւնը, եկեղեցականներն և սպարապետները, միշտ իրարու դաշնակից կը մնան, յաջող ինքնապաշտպանութիւն մը գործածելով արքունեաց դէմ։

Հ. Կ. Տ. ՍԱԼԱՅԱՆ

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՓԱԽՍՏՈՍ ԲՈՒՋԱՆԴԱՅՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

(Նախընթ. տես էջ 311)

79. էջ 94. տող 37. Զի փիլիսոփայական արուեստին խեղճ արկաններ ... — Ուղղ. հարկանքեր. ռամկ. բերնին գալ, բերնին զարնել։

80. էջ 94. տող 39. Եւ զհաւատս ... հաւատարմ. կարելի է ասել «հաւատարմ»։

81. էջ 96. տող 4. Ապա ի մի վայր եղեալ ... զի մի՞ զնա բռնադատ ... — Ուղղ. Թերեւս նմա։ Աւելորդ իմն թուի «զնա» և ուղիղ գայ իմաստն «զի մի՞ բռնադատ», և այլն ... Սակայն ինձ թուի որ մի բան պակասում է բոլոր իմաստը լրացնելու համար։

82. էջ 96. տող 16. Ապա իբրեւ սահմանեցաւ ... ուստի՞ կարծիցես բանիցն ... — Ուղղ. կարծիցեն։ Եւսեթրոս հրաւերն ընդունելէն զկնի, իւր բոլոր կղերի հետ կ'ընկղմի հոգսի և մտածութեան մէջ թէ ինչ պատասխան կրնան պատրաստել հակառակորդի դէմ։

83. էջ 96. տող 20. Ապա հաստատեցաւ այս բան ... Զի նա, ասէ, կարող է բանիւ զօրութեան. նա մեծ է, ասեն, ի նմա շնորհք խափանել զննգութիւն ... — Այս պարբերութիւնը ինձ խառնակ թուի, և պակասաւոր. «նա» աւելորդ կրկնուած է. այնուհանդերձ փորձելով կարգի բերել, ես այսպէս կը դաստարգէի. «Զի մեծ է, ասեն, ի նմա շնորհք, նա կարող է բանիւ զօրութեան խափանել զննգութիւն ... »։

84. էջ 97. տող 7. ... ապականէին զայգին և բրէին։ Պատասխանէին ... — Ուղղել այս վերջակէտը ջնջելով, որ կ'անջատէ մէկ իմաստ երկուքի։ Խոզերը

ոչ թէ առանձին զայգին բրէին և առանձին պատառէին որթոյ տունկերը, այլ մի և նոյն գործողութեամբ բրելով գետինը՝ կը պատառէին որթի համար շինուած տաշտերը:

85. Էջ 98. տող 8. Ապա հոգւով Սըրբով ... և սա գրեթէ վկայութիւնս ի գրոց ... — Ուղղ. ղեկի վկայութիւնս: Ս. Գրքէն օրինակներ և վկայութիւններ կը բերէր. տես էջ 100. տող 39. « որ կաւրոյ իցէ դնել գրով բանս ... (նաեւ ի գործս Առաք. « բազմօք դնէր վկայութիւնս » ...):

86. Էջ 98. տող 31. Եւ ետ հրաման՝ զի գիւտերիտս արկանել ի բանտ ... « զի » նաեւ լուրդ է Եւտերիտս. « զ » նախդիրը սխալմամբ « Ե » յի հետ « զի » շարկապն է ձեւացրել:

87. Էջ 99. տող 35. ... մի՛ գտցի ոսկւոյ կամ արծաթոյ զանակ առ ումեք ... — Ուղղ. Եւանակ տես էջ 100. տող 13. « որ մի անգամ ոսկի կամ արծաթ ուրուք գտաւ » ...

88. Էջ 103. տող 12. Զի թէպէտ ... ահաւասիկ երաշխատոր իմ ... — Ուղղ. երաշխաւորութեամբ իմ:

89. Էջ 104. տող 39. Տայր հրաման վասակայ, զգունդս վանդակել ... — Ուղղ. Բովանդակել. որ է զօրաժողով լինել ի միասին գումարել, կոտի կազմել. տես էջ 186:

90. Էջ 105. տող 30. Այլ իբրեւ ի միտս աջողակս երբ ... զբարեխնամութիւնն ցուցանէ: — Ինձ թուի որ ստորակէտը երկու « իսկ »-ն զգնի դնելու է:

91. Էջ 107. տող 17. Վասն այնուցիկ ... և ասէին ի հասանել բանիցն ... — Ուղղ. հասանել, ժողովրդեան բողոքին լսող չկար, ուստի խօսքերնին պարպելով ամէն մէկի վերջի բառն էր թէ « իրաւունք մնան » ...

92. Էջ 108. տող 2. Եւ բազում նժոյգս

... օձատովք ... ապրդմովն ... այս բառեր ինձ փոքր մի անհասկանալի են. օձատն կը նշանակէ անշուշտ թրքերէն կամ քրդերէն խաձարի, իբր ձիւ « շուրջառ » ! նոյնպէս և « ապրդմովն » որ անշուշտ լինելու է « բամբով ». վասն զի թագաւոր անշուշտ դատարկ և մերկ նժոյգներ չի պիտի ուղարկէր, այլ իւր բոլոր կազմածովն, և զխաւոր զարդ և հանդերձանք ձիոյն են սանձը, թամբը և « խաճարին » որ հայերէն լինելու է « վարաւանդ » բառը, հոմանիշ « աշխարաւանդ » բառին, իբր կապ և հանգոյց պատուի և իշխանութեան կամ իբրեւ զարդ արքունական. որով « ոսկեվարաւանդ » ծառայելով իբրեւ ծածկոց « բամբին » կը նոյնանայ ընդ ապրդմովին և ոչ թէ ապրէյումի մի ինչ որ գործուած բան: (Տես էջ 267. սանձաւ և թամբաւ առ ու գնաց):

93. Էջ 108. տող 26. Բայց ի ժամանակեան միոջ ... Իսկ ի միտս աւուր ... — Ուղղ. ի միտս աւուր: Առաջի օրը ոչ իսկապէս կուրացած՝ այլ հրաշքի զօրութեամբ կալ և կապ եղած բերեր են վանքի դուռը:

94. Էջ 109. տող 31. Եւ ետ զմինն Ասրիոյ ումեմն կին ... — Սա է Ապարափէս ըստ Խորենացւոյն, էջ 467: Բայց ինչ ունով համառօտում է Բուզանդ: Այժմ կայ նաեւ ռամկաց մէջ նոյն կրճատման ձեւերը Համօ (Համազասպ) Ասօ (Աստուածատուր): Այսպէս համառօտութեամբ և աղաւաղուած թուի և Սահառունեաց տոհմի իշխանի աւունը որ եղեր է « Զմեղոյ » էջ 29 և « Զոմն » (Զմօ քրդի անուն) էջ 38. որ կարէ յիշեցնել հեռուէն՝ Զայրմար կամ Զարմայր: Միտ դնելով Մագիստրոսի մեկնարանութեան, դեռ կարելի է երկուսի բաժանել Զար—Մար. թողում ասորենաւ գէտներուն վերջին վճիռը տալու:

95. Էջ 109. տող 33. Եւ առնէին բազում ուրախութիւն ... հոգեւոր զանգիկ հայրապետին՝ որ առաւ նոցա ... և զորութիւն արտատրեան անձանց ... —

Ուղղելի են հոգեւոր դարձի հայրապետին՝ որ տաւա նոցա ... և զորքութիւն սրտաւորեալն անձանց ... — Ս. Ներսէսի համար ամենայն Հայոց այսինքն կղկաթ կաթողի էր և պահօք՝ և աղօթքով և ուխտ ղնեւով կ'աղերսէին շուտով վերադարձին. և ահա բոլոր ժողովուրդն «բազում հոգեւորս մեծաւ ցնծութեամբ» տուն կը կատարեն «վասն դարձի» հայրապետին: Գոհ է ժողովուրդն որ իւր ուխտն և խնդրածը կատարուեցաւ, որք մնացեր էր, լցուեր էր տրտմութեամբ սրտերնին, սրտառուչ մնացեր էին բայց Աստուած միւս անգամ իրենց «սրտառութիւն անձանց ... հոգեւոր հարբն միախառնաց» ...

96. էջ 110. տող 3. Իսկ թագաւոր Արշակ .. ի կողմանս Բաքսանայն .. — Արշակ թագաւոր ընդ առաջ կը գնայ Ս. Ներսէսի մինչեւ «ի կողմանս Բաքսանայն»։ ղա ինչ անուն է և ո՞ր տեղ պէտք է որոշել: Առաջին. Թուրք անունն աղաւաղումն երկու յայտնի գաւառաց Բագրեւանդայ և Բասենոյ, երկրորդ Բագրեւանդայ և Սիւսնի. Բագրեւանդ է այն յայտնի գաւառն որ լի է պատմական յիշատակներով ուրախ և տրտում էջեր ունի տարեգրութեանց մէջ, սահմանակից ընդ Բասենոյ ուր ոչ պակաս երեւելի անցքեր անցեր են. և որ զխաւսորն է, այդ երկու գաւառներէն կ'անցնէր կեսարեայէն բերող ճանապարհն՝ որ կարելի է արքունի կոչել, և անցնելով Երզնկոտն գաւառէն Դարոնից բերդի տակէն կ'իջնէր ի Հեր և Զարուանդ և կ'երթար Թաւրէշ քաղաք ... Ուրեմն Ս. Ներսէսը խաւով ի Բասենն, Հոն կը փութայ Արշակ որ թրեւս այն կողմերը կամ ի Բասենն էր յամարային ժամանակս: Հետեւապէս աղճատեալ բառ է Բակասերոյն, բեկորներ են Բագաւանի և Բասենի կամ Բագաւանի և Սիւսնի: Թերեւս բռնաբարսեալ Թուրք յարմարագրութիւնս, սակայն տես էջ 117 ուր յիշատակութիւն լինի և Բագաւանին և Սիւսնեացն? կամ էջ 119 Սիւսեն: Շատ կարելի է որ նախնական քննադիրն եղած է ... Արշակ «եր-

թայր ընդ առաջ նորա մինչեւ ի կողմանս Բասենոյ և անտի մեծաւ զուարթութեամբ դարձան ի Բագաւան»։ Որովհետեւ բնագրի մէջ թէ և ասում է դարձան, բայց ուր, չկայ. եթէ այսպէս ընդունելի լինի ընթերցուածն, կը հետեւի որ Բաքսանայն յիշեալ երկու անունաց վիժումն է:

97. էջ 110. տող 32. Արդ դու տաւաին ... պարծանօք յայտնապէս պատմել ... — Ուղղ. պատմել: Պատմել զախտս» սովորական դարձուած է առ դասական գրիչս. այստեղ ընդօրինակողն հանդիպելով «պարծանօք» հետեւցուցեր է որ պէտք է յայտնապէս պատմել. մինչ եթէ իմաստն հասկանար, և զետեւնար որ Արշակ արձակ համարձակ անօրէնութիւն կը գործէր և չէր քաշուեր այլ կը պարծենար, կը գրէր «պատմել»: Տես էջ 244. տ. 27, և էջ 247. տ. 1:

Շարունակելի

Հ. Գ. ՆԱԼԱԳԵՍԻԱՆ

ՆԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԻՒՆ *

(ԻՐԱՆԱՐԱՆԱԿԱՆ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ)

Ա. Հայ Կաթողիկոսը իշխանութիւն չէ ունեցած բոլոր Հայոց վրայ. Որո՞՞ք ազատ էին անոր հպատակել:

Զարմանք մը պիտի պատճառէ անշուշտ ըսելը որ Կաթողիկոսը բոլոր Հայոց վրայ իշխանութիւն չունէր. այսինքն, այն հայեւրը որոնք ուղղակի կենսաբիոյ մետրապոլիտին իշխանութեան ներքեւ էին և կամ Աղթամարայ և Սոյոյ Կաթողիկոսաց հպա-

* Այս խորագրով ամբողջական գործ մը պատրաստած ըլլալով՝ Բագմամվէլի մէջ սկսած էինք հրատարակել առաջին երեք զուտները. Ա. Կաթողիկոս քանի զործածութիւնը. (Բզմ. 1902. թ. 12), Բ. Կաթողիկոսի ըմտրութիւնը (անդ). Գ. Զեւարթութիւն Հայ Կաթողիկոսին (Բզմ. 1903. թ. 4): Մի քանի միջոցներէ ինչորորեք զանց ընելով հրատարակել Հանդիսա մէջ (այն է «Յունոն» և «ասորեան» չը հայ Կաթողիկոսին), Զորքող գլխին երկրորդ յօդուածէն կը սկսինք շարունակել: